

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА РЕГІОНУ

У статті досліджено та проаналізовано особливості трансформаційних поетапних процесів розвитку регіонального агропромислового виробництва від періоду командно-адміністративної системи до перехідного етапу становлення ринкової економіки. Значна увага приділена дослідженню реформування трьохсферної моделі АПК регіону за 15 річний період після проголошення незалежності України.

Ключові слова: трансформаційні процеси, агропромислове виробництво, командно-адміністративна система, регіональний розвиток, перехідний період, ринкова економіка.

І. Вступ. У другій сфері агропромислового виробництва, тобто в аграрному секторі, продовжується процес формування та розвиток нових соціально-економічних відносин. На даному етапі в основному завершено паювання землі та майна, здійснюється процес їх персоніфікації. На основі реформованих підприємств сформовано різного типу агроформування різних форм власності та господарювання, розвиваються фермерські господарства, особисті селянські господарства та малі підприємства з виробництва харчових продуктів.

Під впливом ринкових відносин у новоутворених господарствах принципово змінюються підходи до потреб споживачів, формується нова концепція виробничої діяльності, постає необхідність приведення у відповідність змінам системи управління в основних видах економічної діяльності агропромислового комплексу. Внаслідок формування нових організаційно-правових форм, удосконалення соціально-економічних механізмів та управлінських принципів створюються умови для становлення та реалізації нового способу агропромислового виробництва.

Комплексному дослідженню цих проблем в умовах ринкових трансформацій присвяти-

ли свої праці вчені – І.Ф. Баланюк, П.І. Гайдучий, М.А. Лендел, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та ін. Проте, незважаючи на значний науковий доробок з цих питань, дослідженнями не охоплено всього спектру відтворювальних процесів у продуктивних силах аграрного сектора АПК. Це, зокрема, стосується відтворювальних процесів у сільськогосподарському виробництві.

ІІ. Постановка завдання. Важливість досліджуваної наукової проблеми, недостатність її розробки та складні завдання реформування агропромислового виробництва, передусім в аграрному секторі регіону, в умовах внутрірегіональних особливостей є підставою для подальших досліджень у багатогалузевій сфері АПК.

ІІІ. Результати дослідження. Необхідність трансформаційних процесів у АПК в цілому, і в аграрній сфері зокрема, були викликані після проголошення незалежності України та потребою демонтажу командно-адміністративної системи на нову парадигму поступового переходу до ринкової економіки.

З початку ринкових перетворень в аграрному секторі України було визначено і обгрунтовано три рівнопріоритетні стратегічні цілі трансформацій: забезпечення продовольчої безпеки країни; формування сталого, ефективного, експортоорієнтованого сільського господарства; розвиток сільської місцевості. Головна мета трансформацій визначалася як “розбудова конкурентоспроможного аграрного сектора економіки шляхом створення умов для прискореного формування ефективного господаря-власника” [4, 50]. Ставиться завдання в ході подальших трансформацій насамперед становлення нового соціального укладу в сільській місцевості, а у перспективі – середнього класу в сільських громадах.

Економісти-аграрники (за період з 1990 р.) виділяють два етапи аграрної реформи в Україні – до грудня 1999 р. (час виходу Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного

сектора економіки” [7]) і після [3, 7-24], [4, 136-138]. Названі законодавчі акти, дослідження науковців з проблем агропромислового виробництва обумовили необхідність розробити поетапні схеми трансформації підприємств АПК Закарпатської області, які відображені на рис. 1, 2 та 3.

Виходячи із трьохсферної моделі агропромислового комплексу Закарпаття, який склався наприкінці 80-х років ХХ ст., з рис. 1 видно, *по-перше*, що навіть за відсутності підприємств з виробництва сільськогосподарської техніки в регіоні 1-а сфера названого комплексу була представлена багатогалузевими виробництвами, а саме: облсільгосптехніка та інші відомства, у підпорядкуванні яких перебувало 133

підприємства з ремонту тракторів і сільськогосподарських машин. Потужними системами у першій сфері були облміжколгоспбуд та облміжколгоспшляхбуд, а також обласне управління по меліорації земель, у підпорядкуванні яких відповідно було 13 райміжколгоспбудів і по 11 райміжколгоспшляхбудів та меліоративних організацій. До цієї сфери АПК нами віднесено також обласне ветеринарне управління та облплемоб'єднання, оскільки їхні районні структури забезпечували ветеринарне обслуговування та поповнення селекції племінної худоби для другої сфери, тобто аграрного сектора АПК. Такі ж функції вони здійснювали і щодо особистих підсобних господарств населення.

По-друге, аграрний сектор регіону – був представлений 132 колгоспами та 42 радгоспами і 3 рибгоспами, а також 261 тис. особистих підсобних господарств населення.

По-третє, до 3-ї сфери АПК нами включені харчопереробні підприємства, організації облгаготконтори та науково-дослідні заклади регіону. Наведені дані засвідчують, що на території області нараховувалось 106 підприємств м'ясної та молочної промисловості, 32 підприємства інших виробництв харчової промисловості (випуск хлібобулочних виробів та кормів для тварин).

Система облгаготконтори включала 13 підпорядкованих їй районних заготконтор та 582 заготівельні пункти.

Трьохсферна модель агропромислового комплексу Закарпаття у 1990 р. характерна для

періоду командно-адміністративної системи. Вважаємо, що таке дослідження структури АПК проведено в регіоні вперше.

Після проголошення незалежності України агропромисловий комплекс у процесі його реформування, як засвідчують наші дослідження, пройшов у своєму розвитку та становленні два етапи, з яких другий відображено на рис. 2.

Для першої сфери АПК характерним було те, що зменшувалась роль таких структур, як облсільгосптехніка, облсільгоспхімія, обласних будівельних та інших організацій в обслуговуванні підприємств 2-ї і 3-ї сфер. В подальшому вони припинили своє функціонування. Колгоспи і радгоспи, реформовані у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), перейшли на прямі зв'язки з підприємствами та організаціями з агросервісного обслуговування та з діючими госпрозрахунковими будівельними і меліоративними організаціями.

З рис. 2 видно що діяльність аналізованих трьох сфер АПК регіону підпорядковувалась управлінню сільського господарства і харчової промисловості облвиконкому, а з другої половини 90-х років ХХ ст. – облдержадміністрації.

Після виходу Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (від 3 грудня 1999 р.) [7] прискорився процес реформування 2-ї сфери АПК – сільського господарства. Якщо у 1990 р. у 2-й сфері АПК функціонувало 177 колгоспів, радгоспів і рибгоспів та 261 тис. особистих підсобних господарств населення, то внаслідок реформування у 2001 р. нараховувалось 1803 сільськогосподарських підприємств, з яких 1763 недержавної та 40 – державної форми власності. Для цього етапу (2001 р.) характерним є подальше становлення фермерських господарств. Зокрема, у 2001 р. їх нараховувалось 1459, тобто на них припадала найбільша питома частка недержавних агроформувань (82,8%). Другу позицію у структурі недержавних сільськогосподарських підприємств займали господарські товариства – 164, або 9,3%. У кількісному відношенні підсобні та інші агроформування значно перевершували державні підприємства (їх нараховувалось 96, а держав-

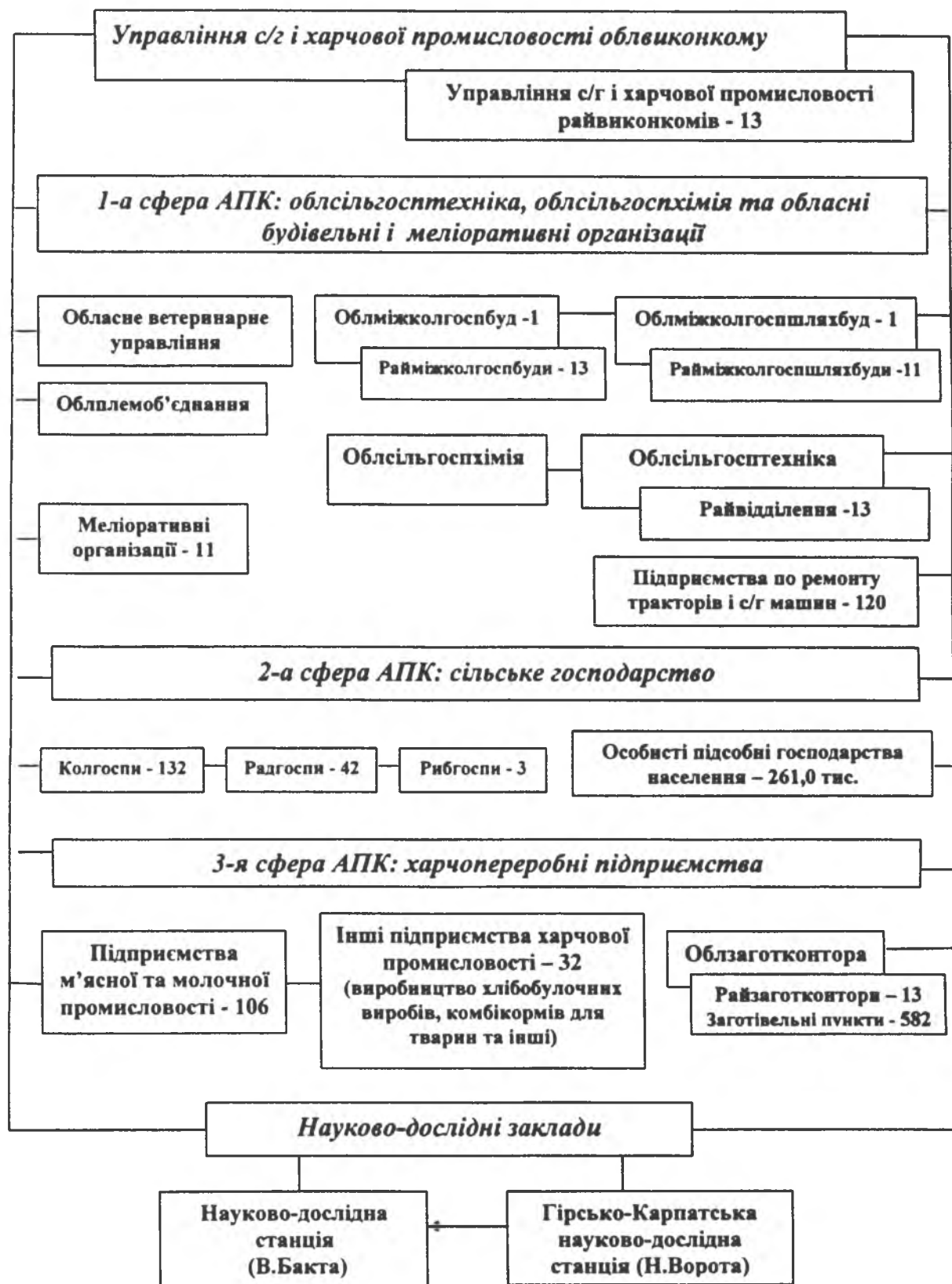

Рис. 1. Трьохсферна модель агропромислового комплексу Закарпаття у 1990 р.*

*Сформовано за джерелом: [2, 144].

Рис. 2. Трьохсферна модель агропромислового комплексу Закарпаття у 2001 році*

*) Сформовано за джерелом: [5, 108, 142].

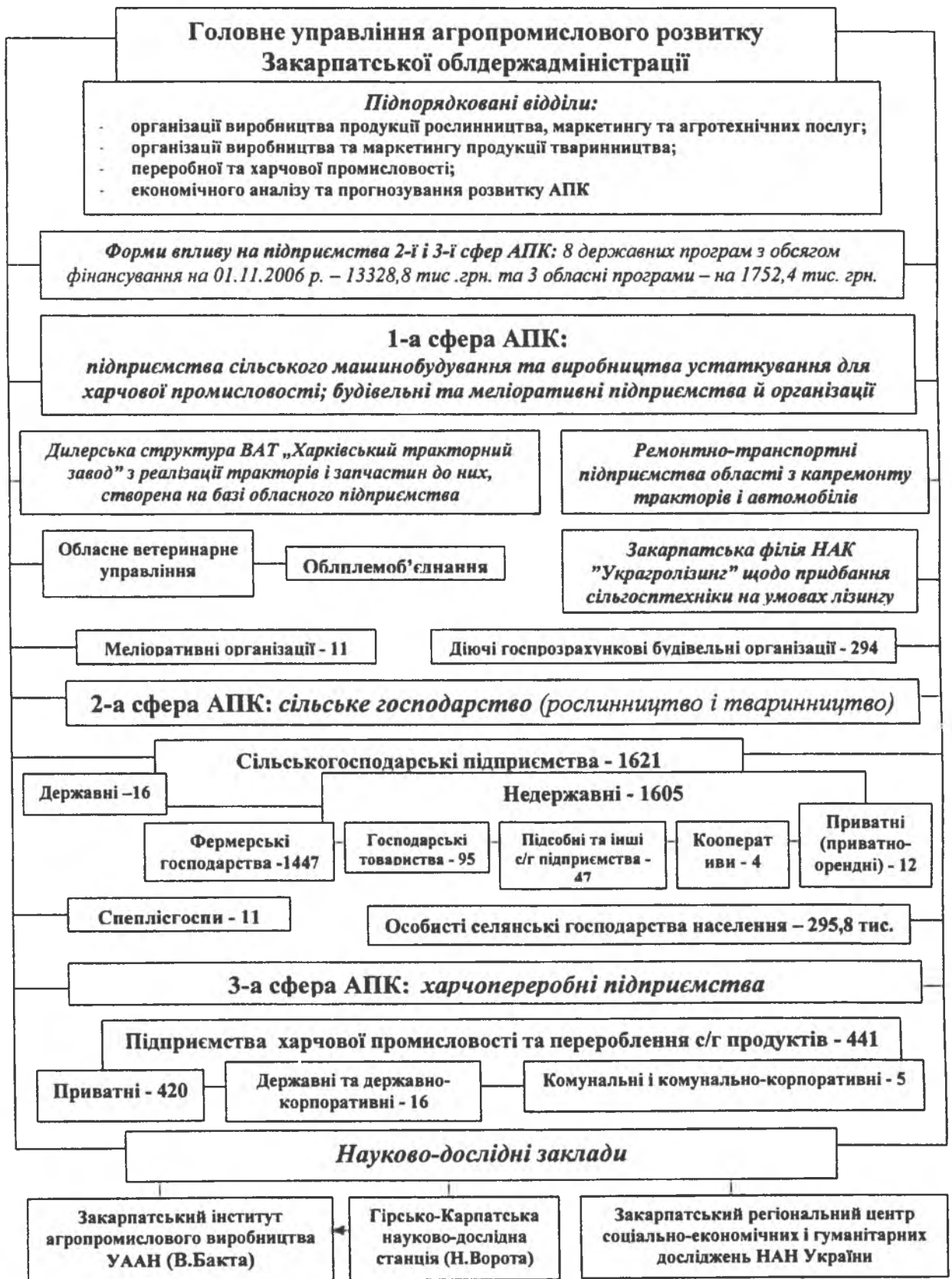

Рис. 3. Трьохсферна модель агропромислового комплексу Закарпаття у 2006 році*

*) Сформовано за джерелом: [6, 174].

них тільки 40). Почали створюватись кооперативи на принципах приватної власності на землю і колективної організації виробництва (30 од.). З'явилися й інші організаційно-правові форми підприємств, а саме приватні (приватно-орендні), яких у 2001 р. функціонувало 14 од. Порівняно з 1990 р. збільшилась кількість особистих підсобних господарств населення (303,7 проти 261,0 тис. у 1990 р.).

Аналогічно змінювались форми власності і на підприємствах харчопереробної промисловості. Більшість з них набули статусу недержавних. У 2001 р. функціонувало 241 недержавне підприємство із 289 в цілому, з них 163 колективні та 78 приватних. З державною формою власності функціонувало тільки 48 підприємств. Подальші дослідження засвідчують, що підприємства та організації усіх трьох сфер агропромислового комплексу області поступово адаптувались до ринкових умов господарювання. Видозмінилась регулююча роль провідної управлінської структури – головного управління агропромислового розвитку Закарпатської облдержадміністрації. У складі названого управління сформувались провідні підрозділи, а саме відділи: організації виробництва продукції рослинництва, маркетингу та агротехнічних послуг; організації виробництва та маркетингу продукції тваринництва; переробної і харчової промисловості та інші, що відображає *рис. 3*.

З *рис. 3* видно, що на початок 2006 р. у другій сфері агропромислового комплексу області функціонувало 1621 сільськогосподарське підприємство, з яких 1605 недержавної і лише 16 – державної форми власності. Порівняно з 2001 р. кількість підприємств в цілому зменшилась на 182 одиниці, а державних більш ніж у 2,5 рази. Характерна тенденція і щодо зменшення кількості господарських товариств, підсобних та інших підприємств, кооперативів та приватних підприємств. Це стосується і особистих селянських господарств.

Протилежна тенденція характерна для 3-ї сфери АПК – підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів, де домінуючою формою власності стали приватні підприємства. Якщо у 2001 р. з такою формою власності функціо-

нувало 78 підприємств, то на початок 2006 р. – 420. Для 2006 р. характерною ознакою є діяльність державних та державно-корпоративних, а також комунальних і комунально-корпоративних підприємств, яких нараховувалось – 16 і 5 од., тобто кількість підприємств цієї сфери АПК з державною формою власності зменшилась більш ніж удвічі.

У першій сфері характерною тенденцією є створення дилерської структури ВАТ “Харківський тракторний завод” з реалізацією тракторів і запчастин до них на базі обласного підприємства “Агропромтехніка”. Створена також Закарпатська філія НАК “Украгролізінг” щодо придбання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу. Функціонують ремонтно-транспортні підприємства з капітального ремонту тракторів і автомобілів.

Для підприємств і організацій різних видів діяльності, в тому числі для сільського господарства і харчової промисловості спроможні надавати свої послуги 294 діючих госпрозрахункових будівельних організацій області. У співпраці з підприємствами та організаціями 1-ї, 2-ї та 3-ї сфер АПК посередницькі дорадчі функції надають провідні відділи головного управління агропромислового розвитку Закарпатської облдержадміністрації.

Узагальнивши матеріали дослідження *рис. 1-3* та іншої статистичної інформації, нами сформована *табл. 1* для порівняльного аналізу діяльності товаровиробників 2-ї і 3-ї (в частині виробництва харчових продуктів, напоїв) сфер АПК.

Наведені у *табл. 1* дані за методикою “Класифікації видів економічної діяльності” вказують, *по-перше*, на зменшення валового виробництва окремих видів продукції рослинництва на початок 2006 р. порівняно з 1991 р., зокрема зерна, плодів, ягід та винограду. Водночас значно нарощувалось виробництво картоплі та овочів. У тваринництві за аналізований період зменшилось виробництво м'яса (в забійній вазі) на 33,3% та збільшилось виробництво молока і яєць відповідно на 5,5 % та 7,4 %. Для другої сфери АПК (рослинництво і тваринництво) характерне збільшення товаровиробників у 2006 р. порівняно з 1991 р. більш ніж у 9 разів та особистих селянських господарств (ОСГ) – на 13,3 %. Якщо на по-

**Порівняльний аналіз діяльності товаровиробників 2-ї і 3-ї сфер
АПК Закарпатської області* (на початок року)**

Товаровиробники сфер АПК за видами економічної діяльності	Код КВЕД (групи, підкласи)	Роки			2006 р. до, %:	
		1991	2001	2006	1990	2001
Валове виробництво продукції, тис. Тонн						
Рослинництво:	01.1					
Зерно	01.11.0	316,2	166,8	195,8	61,9	117,4
Картопля	01.11.0	337,5	478,0	543,4	161,0	113,7
Овочі	01.12.0	128,6	123,3	217,6	169,2	176,5
Плоди та ягоди	01.13.0	138,8	103,6	66,4	47,8	64,1
Виноград	01.13.0	28,5	41,9	27,2	95,4	64,9
Тваринництво:	01.2					
М'ясо (в забійній вазі)	15.11.0	66,7	45,0	44,5	66,7	98,9
Молоко	15.51.0	375,1	360,3	395,7	105,5	109,8
Яйця, млн.шт.	01.24.0	277,9	229,7	298,6	107,4	130,0
Всього товаровиробників, од.		177	1803	1621	915,8	89,9
ОСГ населення, тис. од.		261,0	* 303,7	295,8	113,3	97,4
Виробництво харчових продуктів, напоїв (розділ 15 КВЕД), тис. тонн						
Виробництво м'яса	15.11.0	29,4	1,2	1,1	3,7	91,7
Виробництво м'ясних продуктів	15.13.0	9,5	1,6	0,8	8,4	50,0
Виробництво фруктових та овочевих соків та перероблення і консервування овочів і фруктів	15.32.0 15.33.0	31,0	6,9	42,5	137,1	615,9
Перероблення молока та виробництво сиру	15.51.0	46,5	1,1	4,6	9,9	418,2
Виробництво хліба та хлібобулочних виробів	15.81.0	242,6	21,8	18,2	7,5	83,5
Виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів	15.84.0	18,4	6,9	9,9	53,8	143,5
Всього товаровиробників, од.		138	289	441	319,6	152,6

*) Розраховано за джерелами: [1, 77, 82; 5, 115,117; 6, 34, 156] та даних рис. 1-3.

чаток 1991 р. функціонувало всього 177 товаровиробників (сільськогосподарських підприємств), то на початок 2006 р. кількість їх становила 1621. Така ж тенденція, але в меншій мірі характерна і щодо збільшення кількості ОСГ.

По-друге, значно масштабніше скорочення проявилось у виробництві харчових продуктів, напоїв. Зокрема, на початок 2006 р. порівняно з 1991 р. виробництво м'яса зменшилось у 26,7 раза; м'ясних продуктів – в 11,9 раза; перероблення молока та виробництво сиру – більш ніж у 10 разів; виробництво хліба та хлібобулочних виробів – у 13,3 раза; виробництво какао, шоколаду та цукристих кондитерських виробів – в 1,9 раза. Єдина позиція, де виробництво на початок 2006 р. значно випереджає 1991 р., стосується

випуску фруктових та овочевих соків (підклас 15.32.0) та перероблення і консервування овочів і фруктів (підклас 15.33.0). За аналізований період виробництво їх зросло майже в 1,4 раза.

Отже, трансформаційні процеси в усіх трьох сферах АПК на шляху до ринкової економіки обумовила розвиток нових форм господарювання, становлення різноукладності на основі домінуючої приватної форми власності. Процес ринкових трансформацій у розвитку нових форм господарювання в АПК регіону ще не завершений, і особливо це стосується особистих селянських господарств, які в подальшому повинні набути нових організаційно-правових форм.

IV. Висновки. Необхідність трансформаційних процесів в агропромисловому комп-

лексі в цілому, і в аграрній сфері зокрема, була визнана ще на початку 90-х років ХХ ст. Відповідно до трьохсферної моделі АПК для Закарпаття розроблені схеми цього комплексу (рис. 1-3) стосовно періоду командно-адміністративної системи (1990 р.) та двохетапного періоду реформування АПК області після проголошення незалежності України: 1-й етап з 1992 по 2001 рр., 2-й – з 2002 по 2006 рр.

Дослідження, проведені на основі порівняльного аналізу діяльності товаровиробників 2-ї і 3-ї сфер АПК Закарпатської області засвідчують, зменшення валового виробництва окремих видів продукції рослинництва та тваринництва на початок 2006 р. порівняно з 1991 р. при значному нарощуванні виробництва картоплі та овочів. При цьому особисті селянські господарства нарощували виробництво валової продукції, а сільськогосподарські підприємства – зменшували. Проте агроформування у 2005 р. порівняно з 1990 р. подвоїли виробництво продукції в розрахунку на 1 працівника. По-третє, функції постачання матеріально-технічних ресурсів для підприємств 2-ї і 3-ї сфер АПК було передано підприємницьким структурам.

В подальшому наші дослідження будуть спрямовані щодо особливостей трансформаційних процесів в агропромисловому виробництві в розрізі природно-економічних зон Закарпатської області, а саме: низинної, передгірної та гірської. Такі особливості у значній мірі ідентичні регіонам Українських Карпат.

1. Закарпаття'2001: Статистичний щорічник / Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2002. – 521 с.

2. Народне господарство Закарпатської області в 1990 році: Статистичний збірник / Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород, 1991. – 219 с.

3. *Онищенко О.М.* Аграрні трансформації України: оцінки, проблеми, прогнози // Економіка і прогнозування. – 2001. – № 3. – С. 7-24.

4. *Саблук П.Т.* Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті. – К.: Інститут аграрної економіки Української академії аграрних наук, 2001. – 638 с.

5. Статистичний щорічник Закарпаття за 2003 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2004. – 588 с.

6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2005 / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2006. – 591 с.

7. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р., № 1529/99 // Урядовий кур’єр. – 1999. – 12 грудня.

The peculiarities of transformation step-by-step processes in the development of regional agrarian and industrial production from the period of management-administrative system to the transition stage in the marking of market economy have been studied and analyzed. Special attention is paid to the investigation of reformation of three-sphere model of the regional agrarian and industrial complex during its 16-year period after the proclamation of independent Ukraine.

Щербина І.Ф.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРАХУНКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНДЕКСУ ФІНАНСУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті наводиться ґрунтовний аналіз української методики розрахунку регіонального індексу людського розвитку (РІЛР). На підставі аналізу зв'язку бюджетних видатків і механізмів та складових індексу фінансування людського розвитку здійснюється оцінка повноти охоплення факторів у розрахунку регіонального індексу людського розвитку. Досліджується коректність застосованих у методиці розрахунку РІЛР окремих складових на основі

діючої класифікації видатків бюджету. Пропонуються зміни до методики розрахунку РІЛР, які спрямовані на її удосконалення.

Ключові слова: *індекс людського розвитку, фінансування, механізми перерозподілу, державний бюджет.*

І. Вступ. За роки незалежності Україна пройшла період активної трансформації, що відзеркалювалося у методах державного управ-